Тетяна Козаченко[1]

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)

Внесок польських дослідників у вивчення народної медицини українців (друга половина хіх–перша половина хх ст.)

The contribution of Polish researchers in the study of Ukrainian folk medicine (from second half of XIX century to the first half of XX century). The article contains historiographical analysis of Polish ethnographic researches of the folk medicine of Ukrainians from the second half of the XIX to the early XX century. The process of emergence and development of interest of Polish researchers in Ukrainian folk treatments is considered on the base of literature sources.

Keywords: folk medicine, Polish ethnologists, ethnological researches, folk beliefs, folk healers

Wkład polskich naukowców w badania w dziedzinie ukraińskiej medycyny ludowej (druga połowa XIX–pierwsza połowa XX wieku). W artykule przedstawiono analizę historiografii polskich badań etnograficznych z zakresu tradycyjnej ukraińskiej medycyny w drugiej połowie XIX–na początku XX wieku. Na podstawie wiadomości z literatury odtworzono proces powstawania i rozwoju zainteresowania polskich naukowców ukraińskim lecznictwem ludowym.

Słowa kluczowe: medycyna ludowa, polska etnologia, badania etnologiczne, wierzenia ludowe, lekarze ludowi

Етнографічне вивчення народної медицини українців розпочалося ще з початку XIX ст. Окрім українських науковців, велику роль у цьому процесі відіграли поляки. Інтерес до цієї галузі народної культури набуває систематичного характеру з другої половини XIX ст. Саме тоді з'являються етнографічні розвідки, в яких висвітлено народне лікування українців.

Метою статті є вивчення стану дослідженості народної медицини українців, що його здійснювали польські етнографи упродовж другої половини XIX –першої половини XX ст. Ця проблема ще не отримала належного висвітлення в українській науковій літературі. Лише окремі аспекти теми спробува-

[1] Поштова адреса: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, вул. Володимирська 60, 01033 Київ, Україна. E-mail: kozachenko-tanya@ukr.net

ла окреслити Зоряна Болтарович[2]. Зважаючи на недостатню опрацьованість проблематики, цілком слушною видається потребує подальшого її наукового дослідження.

Одним із перших польських дослідників, який цікавився окремими галузями народного лікування українців, слід уважати літературного критика, письменника та етнографа Антона Марцінковського, який увійшов у літературу під псевдонімами Антон Новосельський та Альфред Гриф. У праці *Lud ukrainski* (1857) автор розглянув народні уявлення про причини виникнення хвороб; зазначив, що всі смертельні недуги селяни приписували чарам, що їх накликали чаклуни, відьми, ворожбити; звернув увагу на те, що знахарі мають великий авторитет серед народу, адже тільки вони лікують „наслані" хвороби.

Першим етапом медичної практики народних лікарів автор назвав діагностику захворювання, яка полягала у здійсненні ритуалу гасіння 9-ти вуглинок у воді (якщо вони швидко тонули, знахар діагностував наслання хвороби через „зурочення" чи „дання"). До основних елементів знахарської лікувальної практики дослідник відніс замовляння та використання води, яку наділяли магічними властивостями. Досліджуючи фітотерапію, автор звернув увагу на те, що кожна українська знахарка володіла ґрунтовними знаннями про раціональні та магічні властивості багатьох трав; під час збору зілля виконувала певні обряди та говорила замовляння. Дослідник записав близько сорока народних назв лікарських рослин, вказав, яке зілля використовують для лікування певних хвороб[3].

Дослідження А. Марцінковського з галузі народної медицини досить стисле та фрагментарне, проте містить цінний фактичний матеріал, що стосується знахарства та чаклунства, раціональних та магічних методів народного лікування.

Чільне місце у плеяді польських етнографів, які досліджували народне лікування українців, належить Оскарові Кольбергу. У багатотомній праці *Pokucie: obraz etnograficzny* (1888) він подав тексти народних оповідань, що відображають світогляд народу, зокрема його віру в надприродні сили. Дослідник записав численні розповіді про чаклунські дії з використанням мертвої води чи землі з могили, зубів, волосся, жаб, змій та отрут, приготовлених із додаванням цих компонентів. Окремо автор виділив чаклунів, які займалися любовною магією. Їхні магічні дії він окреслював словом „ліпшити".

О. Кольберг зазначав, що коли є особи, які шкодять здоров'ю та життю людей, то існують і такі, що можуть це виправити. До них автор відносив знахарів. Він цікавився їхнім способом життя, методами лікування, причинами високого авторитету серед народу. Кольберг звернув увагу на значний вплив

[2] З. Болтарович, *Народна медицина українців*, Київ 1990, с. 3–12; *idem*, *Україна в дослідженнях польських етнографів XIX ст.*, Київ 1976, 139 с.

[3] A. Nowosielski, *Lud ukraiński*, Wilno 1857, t. 2, c. 80–169.

релігії на народну медицину. На його думку, це найбільше можна простежити в замовляннях та використанні в магічних ритуалах освячених речей, адже деякі знахарі читають над хворими тільки молитви: *Отче наш*, *Богородице Діво*, *Вірую*, а для лікування використовують церковні свічки, ладан, освячену воду.

Дослідник записав інформацію про цілющі властивості лікарських трав, поширених на Покутті: оленячих язиків, материнки, перекотиполя, розторопші, ромену, живиці, любистку, рум'янку, полину та інших. Автор зібрав багато народних рецептів для лікування хвороб, які часто траплялися на Покутті. Серед способів медичної допомоги своєрідністю вирізняється, зокрема, лікування більма прикладанням живої жаби; мертвої кістки — розчином води і попелу з осики; нариву — примочками квасу з житніх висівок та гусячого посліду; дизентерії — розчином молока, горілки, глини з печі.

Велику увагу дослідник приділив народним уявленням про лихоманку, відзначивши, що в народі існує 77 рецептів її лікування; сам описав у праці 31 спосіб. Число 77, на думку автора, є символічним, а тому його використовують у багатьох замовляннях.

О. Кольберг окремо розглянув дитячі та жіночі хвороби, навів приклади вірувань, пов'язаних із вагітністю та народженням дитини. Серед дитячих хвороб дослідник виділив тридухи (хвороба, що виникає через те, що вагітну в дорозі зустрічають з трьома відрами), переляк, крикливці, бабиці (розлад шлунку); записав тексти замовлянь, якими їх лікують[4].

Відомостям із народної медицини Покуття відведено чималий обсяг у праці О. Кольберга. Він не тільки зібрав цінний фактичний матеріал, а й проаналізував народні уявлення про етіологію хвороб, вплив релігії на народну медицину, висвітлив роль знахарів у житті народу.

Серед інших праць, присвячених народній медицині українців, особливої уваги заслуговує спеціальне дослідження польського лікаря, етнографа та антрополога, члена Польської академії наук Юліана Талько-Гринцевича *Zarys lecznictwa ludowego na Rusi południowej* (1893). Територіально дослідження охоплює Звенигородський, Уманський та Канівський повіти Київської губернії, Володимирський і Ковельський — Волинської губернії, Східне та Західне Поділля, Східну Галичину.

Праця Ю. Талько-Гринцевича дуже ґрунтовна та різнобічна. У передмові автор подав короткий бібліографічний огляд праць із досліджуваної теми, вказав на причини недостатнього вивчення народної медицини. Дослідник проаналізував народні уявлення про причини виникнення хвороб і зазначив, що більшість недуг приписують результату дії злого духа. Особливу увагу автор приділив з'ясуванню суті понять 'чародій', 'чарівник', 'ворожбит', 'знахар'; розглянув особливості їхнього життя, методи здобуття знахарських знань,

[4] O. Kolberg, *Pokucie: obraz etnograficzny*, Kraków 1888, t. 3, c. 96–178.

способи лікування, спеціалізацію. Охарактеризував цілий спектр народних ліків, поділивши їх на внутрішні (відвари, настої, порошки), зовнішні (компреси, мазі, припарки, полоскання, ванни) та магічні (приворотні засоби, замовляння). Дослідник відзначив, що народ приділяє увагу не лише цілющим властивостям рослин, а й їхній формі та кольору. Для прикладу він навів спосіб лікування хвороб серця рослиною, що нагадує його форму, жовтухи — зіллям, що має жовтий колір, кровотечі — рослинами червоного забарвлення. Автор зібрав і проаналізував деякі замовляння, звернув увагу на символічне вживання в текстах чисел 7, 27, 72, 77.

Ю. Талько-Гринцевич поділив працю на 5 розділів: „Вагітність і гінекологія", „Хвороби дітей", „Хвороби зрілого віку", „Народна гігієна", „Смерть". У першому розділі автор розглянув народні уявлення про менструацію, як перехід від статусу дівчини до статусу жінки. Автор відзначив, що в народі місячні розглядають як ознаку первородного гріха, в якому кожна дівчина народжує. З цими уявленнями, на думку дослідника, пов'язані заборони жінкам виконувати в цей період певні господарські роботи. Автор зібрав і описав народні методи лікування при порушеннях менструального циклу, безплідді; розглянув народні уявлення про фізіологію та гігієну вагітності; зібрав народні прикмети для розпізнавання вагітності, передбачення статі майбутньої дитини; описав підготовку до пологів, методи допомоги породіллі, які застосовують повитухи; розглянув народні уявлення про дієту і догляд за новонародженими; описав методи лікування немовлят.

У другому розділі „Хвороби дітей" автор розглянув народні уявлення про причини дитячих хвороб. Дослідник зазначив, що люди часто не можуть зрозуміти симптоми дитячих захворювань, а діти не можуть їх правильно пояснити, тому більшість дитячих недуг приписують дії надприродних сил — „насланню", „урокам". На думку автора, у лікуванні дітей перше місце займає купіль з цілющим зіллям, до якого прив'язують магічні практики, а також замовляння. Дослідник зібрав народні прикмети і забобони, що стосуються здоров'я дітей, описав своєрідний спосіб „продавання дітей" для припинення їхньої хворобливості.

У розділі „Хвороби зрілого віку" автор поділив захворювання на зовнішні та внутрішні. До зовнішніх він відніс хвороби дихальних шляхів і травлення (катар, кашель, поруха, колька), хвороби сечових шляхів (водянка, камені в нирках), нервові хвороби (біль голови, гикавка, параліч), хвороби, що мають зв'язок із нечистою силою (уроки, пристріт, ляк, переполох, перелісник), інфекційні хвороби (пропасниця, холера, чума, стиклизна (сказ), сифіліс). До зовнішніх хвороб автор зарахував пошкодження та поранення шкіри (забиття, опіки, обмороження, гангрена), новоутворення (бородавки, мертва кістка, рак), хвороби очей, вух, зубів, волосся. Дослідник записав як раціональні методи лікування цих недуг — настоянками, відварами, мазями, компресами, ваннами, так і магічні — за допомогою замовлянь, обкурювань тощо.

У наступному розділі — „Гігієна" — дослідник зібрав і проаналізував народні забобони, пов'язані зі здоров'ям. Автор поділив їх на декілька груп. Він виокремив забобони, що стосуються звичаїв, домашні забобони (регулюють побут), господарчі (стосуються харчування, одягу), забобони пов'язані з фізіологічними ознаками людини, забобони щодо звірів, птахів, рослин[5].

Вагомість праці Ю. Талько-Гринцевича полягає у повноті охоплення фактологічного матеріалу та широті територіальних меж, де цей матеріал було зібрано. Автор не лише подав відомості, що стосуються етіології, профілактики, методів лікування певних груп хвороб, а й проаналізував та систематизував народні знання про них. Цінності дослідженню Ю. Талько-Гринцевича додає детальна паспортизація зібраних матеріалів. Описуючи різні методи лікування, автор називав місцевість, де побутував той чи інший спосіб лікування. У випадку, якщо їх взято з літератури, покликався на відповідні літературні джерела.

З останньої третини XIX ст. розпочинається новий етап народознавчих досліджень , що ставили за мету систематичне етнографічне вивчення народу і, з-посеред іншого й народної медицини. Значною мірою цьому сприяло створення в березні 1874 р. при Краківській академії наук (Akademii Umiejętności w Krakowie) Комісії з антропології, археології й етнографії. Її поява дала змогу скерувати етнографічні розвідки дослідників в організоване й систематичне русло[6].

У 1877 р. з'являється перше польське наукове етнографічне та фольклористичне видання — „Збірник відомостей до антропології краю, виданий стараннням антропологічної комісії Академії наук у Кракові" („Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej, wydawany staraniem komisji antropologicznej Akademii Umiejętnosci w Krakowie") за редакцією Ісидора Коперницького. Народне лікування українців стає об'єктом дослідження багатьох польських етнографів: Едуарда Руліковського, Леопольда Вайгеля, Софії Рокоссовської, Ю. Шнайдера та знаходить висвітлення на сторінках спеціальних етнографічних періодичних видань, таких як „Zbiór wiadomości do antropologii krajowej", „Wisła" та „Lud"[7].

Окремі відомості з галузі народної медицини знаходимо у праці *Zapiski etnograficzne z Ukrainy* (1879) польського історика, археолога та етнографа, дослідника Правобережної України Едуарда Руліковського.

У розділі під назвою „Чари" автор коротко розглянув народні вірування, пов'язані з надприродними явищами, описав способи чародійства за допомогою „дання" з перетертих на порох засушених жаб, ящірок, встановлення закруток на хворобу чи смерть.

---

[5] J. Talko-Hryncewicz, *Zarys lecznictwa ludowego na Rusi południowej*, Kraków 1893, 461 c.

[6] З. Болтарович, *Україна в дослідженнях польських етнографів XIX ст.*..., с. 80.

[7] *Ibidem*, с. 107.

У наступному розділі „Хвороби і ліки" автор дослідив народні уявлення про причини хвороб, описав способи народного лікування таких недуг, як фебра (лихоманка), віспа, волос, куряча сліпота, пристріт та ін.; записав тексти замовлянь від більма, зубного болю, кровотечі, пристріту, уроків, укусу змії, глистів у домашньої худоби[8].

Інформацію про народне лікування населення Карпат знаходимо в монографії польського дослідника Леопольда Вайгеля *O Hucułach* (1887), що стала результатом кількарічних мандрівок автора по Гуцульщині. Науковець зібрав інформацію про поширені на Гуцульщині хвороби, зокрема про гарячку, дурничку (тиф), віспу, кір, гострець, молотьбу; звернув увагу на те, що в народній медицині широко застосовують таке цілюще зілля як підойма, оливник (кучеряве зілля), ласкавець (любисток), дивина, бобівник. Автор описав, що гуцули використовують лікарські трави як із раціональною метою — для настоїв та відварів, так і з магічною — як символічний засіб під час замовлянь та як амулети й обереги.

Серед народних забобонів, які зібрав автор, є такі, що стосуються народного лікування. Серед них — заборона у Велику п'ятницю говорити слово „змія", щоб уникнути в подальшому її укусу, порада надягати сорочку чоловіка породіллі для полегшення пологів та порада підв'язувати кволим дітям до сорочки мішечок з дьогтем, знайденим на дорозі[9].

Спостереження зі сфери народної медицини, що їх зібрали Е. Руліковський та Л. Вайгель, дуже стислі, описові, позбавлені аналізу та систематизації, проте містять цінний фактичний матеріал для аналогій та узагальнень.

Дослідженням народної медицини українців Волині займалась відома польська дослідниця Софія Рокоссовська. Вона є автором багатьох праць, які заслуговують на увагу, зокрема цікавою для нас є її стаття *Przyczynek do etnografii ludu ruskiego na Wołyniu* (1887), видана за редакцією Ізидора Коперніцького у *Збірнику відомостей до антропології краю*. Серед етнографічних матеріалів у публікації зафіксовано відомості про народну медицину українців: способи лікування раціональними, символічними та магічними засобами, вірування та забобони, пов'язані з хворобами. У праці розглянуто народні вірування про відьом, описано способи їхнього чародійства, спрямовані на заподіяння шкоди домашній худобі, представлено методи розпізнавання чародійств та засоби протидії чаклунству за допомогою амулетів та оберегів. У статті подано способи приворожування протилежної статі за допомогою зілля любистку, букетів квітів, зібраних на хрестинах, підмішаного в їжу волосся, землі зі сліду, кісток кажана у вигляді грабель та вилок; описано спосо-

[8] E. Rulikowski, *Zapiski etnograficzne z Ukrainy*, „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej" 1879, t. 3, c. 62–167.

[9] L. Wajgiel, O Hucułach. *Zarys etnograficzny*, „Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego" 1887, t. 11, c. 49–86.

би приготування „дання" з горілки та засушених і перемелених змій, ящірок, жаб; розглянуто народні уявлення про уроки та переляк; описано методи захисту дітей від „поганих очей" за допомогою надягання сорочки навиворіт, підвішування на шию мішечка зі сажею, сіллю та хлібом.

Серед народних забобонів, які зібрала дослідниця, є й такі, що стосуються народної медицини. До них можна віднести перестороги викидати сажу після заходу сонця, щоб не захворіти курячою сліпотою; переступати через мітлу, щоб ноги не боліли.

У розділі „Лікування" розглянуто методи для зцілення від дитячих хвороб (крикливців, переполоху, уроків) та деякі засоби народного акушерства.

Назви поширених недуг подано в алфавітному порядку. Серед народних методів лікування згадано своєрідний спосіб зцілення від судоми за допомогою прикладання теплого розрізаного голуба до грудей, від зубного болю — прикладанням до хворого зуба шматочків деревини горобини, а від курячої сліпоти пропонували спостерігати за сходом сонця через шпаринку в будинку[10].

С. Рокосовській належать також дві невеликі розвідки, присвячені замовлянням, що побутували в селі Юрківці Звягельського повіту. У праці *Zamawiania (zmowlania) we wsi Jurkowszczyźnie w pow. Zwiahelskim* (1900) дослідниця звернула увагу на велику роль замовлянь у народній медицині, охарактеризувала головні риси народних лікарів-знахарів; спробувала пояснити різницю між поняттями „замовлять" і „змовлять". Авторка зазначила, що „змовляють" уречення та наслані хвороби, а „замовляють" зубний або інший вид болю, кровотечу. Дослідниця подала тексти замовлянь зубного болю, курячої сліпоти, волосу, крикливців, для вигнання хробаків з ран у тварин; описала магічні ритуали, що їх супроводжують. С. Рокоссовська звернула увагу на те, що існують певні правила передавання замовлянь: одні передаються усно, інші письмово; деякі можна передавати тільки жінкам, інші обом статям[11].

У розвідці *Zamawianie jako środek leczniczy* (1892) дослідниця звернула увагу на наявність у замовляннях християнських та язичницьких елементів, символічне значення чисел 3 і 9 у текстах замовлянь. Авторка виділила замовляння хвороб, для лікування яких не потрібна присутність хворого, а лише інформація про його стать, ім'я, колір волосся (замовляння від укусу змії та хвороб домашньої худоби) та окремі замовляння (від зубного болю та уроків), які промовляють не знахарі, а самі хворі[12].

---

[10] J. Kopernicki, *Przyczynek do etnografii ludu ruskiego na Wołyni, z materyjałów zebranych przez p. Z. Rokossowską we wsi Jurkowszczyźnie w pow. Zwiahelskim*, „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej" 1887, t. 11, c. 130–228.

[11] Z. Rokosowska, *Zamawiania („zmowlania") we wsi Jurkowszczyźnie w pow. Zwiahelskim*, „Wisła" 1900, t. 14, c. 458–461.

[12] Z. Rokossowska, *Zamawianie jako środek leczniczy*, „Wisła" 1892, t. 6, z. 2, c. 421–423.

Ще одну статтю *O świecie roślinnym wyobrażenia, wierzenia i podania ludu ruskiego na Wołyniu we wsi Jurkowszczyźnie pow. Zwiahelskim* (1889) С. Рокоссовська присвятила дослідженню фітотерапії. Вона розглянула народні знання, вірування та забобони, пов'язані зі світом рослин. Її цікавило те, як у народі називають і розрізняють рослини, якими знаннями володіють про цілющі, отруйні, магічні властивості зілля, у який спосіб його застосовують.

У першому розділі дослідниця в загальних рисах розглянула народні знання про дерева, овочі, ягоди, гриби, збіжжя та зілля. Зазначила, що в досліджуваній місцевості рослини застосовують для господарських потреб, лікування, любовної магії та приготування отрути. Авторка звернула увагу на те, що зілля освячують три рази на рік: на Спаса (6 липня), Маковія (11 серпня) та першу Пречисту (15 липня), а найкращим часом для збирання вважають період, що припадає на кінець травня і червень, аж до свята Івана Хрестителя.

Способи лікування за допомогою лікарських трав: лепехи, мокрецю, копитника, буквиці та ін.; плодів дерев — кінського каштана, липи, осики, берези; ягід — малини, чорниці, буквиці; овочів — цибулі, часнику, редьки, петрушки; зернових культур — пшениці, жита, ячменю, вівса – дослідниця описала в другому розділі. Авторка назвала рослини, які освячували в церкві — волошки, любисток, материнка, сальвія, коноплі, макові голівки та ін.; використовували для приготування купелю — волошки, братки, материнка, ромашка, любисток, миколайчики; застосовували в чаклунстві — терлич, тоя, полин, осика, любисток[13].

Дослідження С. Рокоссовської є цінним джерелом для вивчення народної медицини Волині. Авторка детально розглянула широке коло питань, що стосуються народного лікування. Вона описала народні уявлення про знахарство та чаклунство, дослідила роль замовляння та фітотерапії в народній медицині, записала тексти замовлянь та народні рецепти раціонального та магічного лікування.

Дослідженням народної медицини українців також цікавився польський дослідник А. Подберезький. На основі етнографічних матеріалів, зібраних у Чигиринському повіті Київської губернії, автор написав працю *Materiały do demonologii ludu Ukraińskiego* (1880). У ній наведено народні розповіді про випадки чародійства відьом і чаклунів, способи, якими лікували знахарі; розглянуто народні прикмети та забобони, пов'язані зі здоров'ям.

У розділі „Ліки, замовляння та заклинання" автор поділив хвороби на такі групи: дитячі (сухоти, біль в горлі, грижа); жіночі (кровотеча, ураз, шкірні висипи); загальні недуги (біль голови, зубний біль, ревматизм, хвороби очей та шлунку); хвороби домашньої худоби (перелоги, метелиця, глисти).

---

[13] Z. Rokossowska, *O świecie roślinnym wyobrażenia, wierzenia i podania ludu ruskiego na Wołyniu we wsi Jurkowszczyźnie pow. Zwiahelskim*, „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej" 1889, t. 13, c. 163–200.

Серед народних рецептів лікування, що їх описує автор, варто згадати своєрідні способи лікування, зокрема: сухот у дітей – купелем, в якому мили з милом чорну вівцю; шлункового болю — голубиним послідом, розведеним у горілці чи воді; випадіння волосся — змазуванням шкіри голови свинячим молоком; шкірних висипань — милом, яке у Великий четвер клали на стріху будинку.

Дослідник звернув увагу на дуже примітивний рівень хірургії в народній медицині українців. Він зазначив, що в народі вивихи лікують, здебільшого, теплими припарками з ароматичного зілля, рани замазують землею, переломи вкладають у лубок і п'ють настій живокосту зі стружкою міді, хворі зуби вириває коваль у кузні[14].

Дослідження А. Подберезького з галузі народної медицини дуже стисле та фрагментарне, проте містить цінний фактичний матеріал, що стосується знахарства та чаклунства, магічних методів народного лікування. Записи дослідника містять покликання на інформаторів, але паспортизацію не можна вважати детальною, адже не вказано місця, де проведено записи.

Серед польських авторів, які досліджували народну медицину українців, варто згадати етнолога Ю. Шнайдера. У праці *Z życia górali nadłomnickich* (1912) автор висвітлив окремі аспекти цієї сфери народних знань. Дослідник розглянув народні уявлення про відьом: їхній спосіб життя, здатність перетворюватись на живі й неживі істоти, сферу діяльності. Шнайдер описав народні уявлення про хвороби, причиною яких вважають „уречення", звернув увагу на великий авторитет українських знахарів та недовіру народу до офіційної медицини, подав способи лікування окремих хвороб продуктами рослинного, тваринного та мінерального походження. Зокрема, дослідник занотував народні рецепти лікування болячки ваннами з трепету і барвінку; чиряків — печеною цибулею; сифілісу — відваром зелених шишок ялини; здуття у корів — розчином нафти; корости — розтопленим салом зі сіркою; бородавок — голубиною кров'ю; епілепсії — купелем з серцем крота; уроків — амулетами з мишиних очей.

Автор звернув увагу на те, що лікування певних хвороб пов'язують з певними годинами доби (схід чи захід сонця), фаз місяця; у багатьох методах лікування можна простежити символічне вживання чисел дев'ять і три. Дослідник описав спосіб лікування болю в ногах дев'ятьма ваннами з відвару оцвітини; ляку — дев'ятьма ваннами з відваром явора; вогнику на губах — підпаленим дев'ять разів жмутом соломи ; уроків — загашуванням три рази по дев'ять вуглин у воді; струпів — відваром із трьох пагонів солодкої груші.

Цікавився автор також і народною ветеринарією. Він записав своєрідні рецепти лікування хвороб домашньої худоби: лишаю — відваром із бурякового

[14] A. Podbereski, *Materiały do demonologii ludu ukraińskiego*, „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej" 1880, t. 4, c. 3–82.

листя; пошкодження ракотиць — відваром кропиви; почеревниці (кишковий розлад) — сирими яйцями з горілкою; пропасника (біль у кряжі) — пусканням крові з хвоста; здуття — молоком із товченими стоногами; решетини (рани на язику від гарячої їжі) — насінням коноплі[15].

У праці Ю. Шнайдера згромаджено цінний джерельний матеріал, що дозволило йому простежити народні уявлення про магію та її вплив на здоров'я людини, місце раціональних та ірраціональних засобів у народній медицині та ветеринарії.

Польський етнограф Каліст рат Добрянський присвятив невелику статтю знахарству в Самбірському районі Львівської області. Він досліджував спосіб життя, сферу діяльності, спеціалізацію народних лікарів. Автор звернув увагу на те, що знахарі мають у народі досить великий авторитет, вони тримають свої знання в таємниці, до „людей науки" ставляться з підозрою, вважаючи що останні не можуть зрозуміти їхнього лікування, бо в нього не вірять.

Досліджуючи уявлення знахарів про причини виникнення хвороб, К. Добрянський дійшов висновку, що більшість народних лікарів уважає хвороби наслідком впливу нечистої сили, яка виявляється овіянням вітром чи через насилання відьом та чаклунів. На думку автора, такі уявлення пояснюють ірраціональний характер лікування народних цілителів, які опираються на замовляння, обкурювання, магічні ритуали з використанням води, вогню, землі, освячених продуктів чи предметів[16].

Окремі галузі народного лікування українців розглянув польський дослідник Ян Фальковський у праці *Północno-wschodnie pogranicze Huculszczyzny* (1938). Його цікавила народна гігієна, раціональні та магічні засоби в народній медицині, акушерство та народні вірування, пов'язані з вагітністю, народна демонологія.

Дослідник описав декілька способів лікування хвороб за допомогою цілющих трав. Серед них спосіб лікування червінки (дизентерія) відваром братків, поранень — настоями живиці чи бабки. Щодо магічних засобів, то автор згадав спосіб лікування бабиці замовляннями та виваром води, до якої кладуть 9 предметів, рожі — обкладанням прядивом та замовляннями.

Розглядаючи народне акушерство, Фальковський описав методи полегшення пологів завдяки одяганню породіллі в чоловікову сорочку, обтиранню обличчя мокрою ганчіркою згори донизу. Він записав також народні забобони, що стосуються вагітності, зокрема: заборона чоловікові перебувати під час пологів; заборона жінці, яка годує грудьми, сідати на ліжко породіллі (щоб у неї не пропало молоко); заборона гасити світло вночі, якщо дитина не хрещена (щоб не забрала нечиста сила).

---

15 J. Schnaider, *Z życia górali nadłomnickich*, „Lud" 1912, t. 18, c. 176–193.

16 K. Dobrjanski, *Znachorstwo w Samborskiem*, „Lud" 1935, t .33, c. 117–126.

Я. Фальковський дослідив також народні уявлення про відьом. Серед основних народних методів захисту худоби від чародійства автор зафіксував: спалення цвіту терену та обсипання попелом навколо хлівів, насипання цвіту терену і глини на ворота[17].

Дослідження з галузі народної медицини у працях К. Добрянського та Я. Фальковського дуже лаконічні, мають описовий характер, проте містять цікавий джерельний матеріал, що дозволяє простежити регіональну специфіку народного лікування серед населення Західної України.

Народну медицину в селищі Залізці Тернопільської області досліджував польський лікар та етнолог Станіслав Спіталь. У праці *Lecznictwo ludowe w Załoźcach i okolicy* (1938) автор розглянув спеціалізацію народних лікарів, виділив знахарок, які лікують переважно жіночі та дитячі хвороби, володіють знаннями любовної магії, а також знахарів чоловічої статі, які спеціалізуються на внутрішні захворюваннях, сільських ковалів, які виконують функцію народних стоматологів. Дослідник цікавився етіологією хвороб, описав народні уявлення про вплив демонічних істот на здоров'я людини; зазначив, що поширеною серед сільського населення є віра в існування „несприятливого часу" (коли погані думки, побажання, прокльони збуваються) і „поганих очей" (погляд яких може негативно впливати на здоров'я).

Серед символічних методів народного лікування дослідник виділив заточення хвороби (прикріплення речей хворого до дерева чи каменю); закопування хвороби разом із волоссям чи нігтями хворого; утоплення недуги в річці разом з одягом хворого; випаровування недомагань через комин печі разом з сечею хворого; згодовування хвороби (торкаються до хліба хворим місцем і віддають псу); спльовування, гризіння, злизування, обкурювання, випалювання, замовляння, заклинання хвороб; задобрювання або лякання хвороб; носіння амулетів; паломництво до святих місць.

С. Спітталь розглянув народні способи діагностування хвороб. Серед них виділив як раціональні знання — спостереження за апетитом, сном, кольором сечі та забарвленням язика, так і магічні — знахарські ритуали.

Автор досліджував методи народного лікування відповідно до власної класифікації, що передбачала поділ хвороб на дитячі, жіночі, нервово-психічні, венеричні, шкірні, респіраторні, захворювання органів кровообігу, травлення, сечових шляхів, опорно-рухового апарату, органів відчуттів.

Розглядаючи психічні захворювання, дослідник зазначив, що їх в народі називають одним терміном — „божевілля", а причинами цієї хвороби вважають прокляття, вплив диявола, кару від Бога.

Досліджуючи хвороби органів дихання, автор звернув увагу на те, що селяни неохоче лікують катар носа (риніт), бо вважають, що нежить звільняє людину від семи інших хвороб; кашель лікують після появи болю у грудях.

[17] J. Falkowski, *Północno-wschodnie pogranicze Huculszczyzny*, Lwów 1938, c. 67–69, 83–89.

Головною причиною захворювань органів травлення дослідник назвав недотримання гігієнічних норм та дієти, зловживання алкоголем.

Велику увагу С. Спітталь приділив дослідженню народного лікування хвороб ротової порожнини. Він зафіксував, що в народі причиною псування зубів вважають розмноження маленьких хробаків усередині зуба. Серед народних засобів лікування зубного болю автор згадав відвари барвінку, шавлії, лопуха, сік чорної редьки, освячене на Водохреще вино, часник, хліб або ж яблуко, яке надгризла миша, а також замовляння.

Цікавими для дослідника були й забобони, насамперед пов'язані з вагітністю, пологами та доглядом за дітьми. Він зазначив, що в народі поширене уявлення про вплив поведінки вагітної жінки на здоров'я майбутньої дитини, тому існує низка заборон, які регламентують поведінку майбутніх матерів. Зокрема, автор згадав заборону вагітним дивитись на калік і потворних людей, закривати ніс, почувши неприємний запах (щоб у дитини не було поганого запаху з рота), зав'язувати стрічки у волосся і носити на шиї намисто (щоб дитина не обмоталась пуповиною), пити з великої посудини (щоб голова в дитини не була великою), цілувати мертвих (щоб дитина не була німою) тощо.

Досліджуючи методи народного акушерства, С. Спітталь звернув увагу на недотримання гігієнічних норм під час пологів, у чому вбачав недогляд повитух. Негативними діями в народному акушерстві автор уважав закапування немовлятам горілки до рота щоб стимулювати відразу до алкоголю та прикладання немовлятам до повік розбитої шкарлупи яйця для профілактики захворювань очей. Перше, на думку дослідника, викликало опіки в горлі та легенях, а друге часто призводило до сліпоти.

Серед дитячих захворювань автор згадав жовтуху, пухирчатку, здуття живота, глисти, сухоти, кір, рахіт. Найпоширенішими народними засобами для лікування дитячих недуг дослідник назвав ванни, відвари, чаї з додаванням дубової кори, ліщини, листя грецького горіха, чебрецю, кореню аїру, копитника тощо.

Описуючи фітотерапевтичний досвід подолян, автор помітив, що деяке зілля вони співвідносять із хворобами за кольором, формою, назвами, властивостями. До прикладу, він навів спосіб лікування маткової кровотечі відваром пелюсток троянди, пухлини — очисником, жовтухи — морквою, уповільнення росту дітей — купелем з додаванням верхівок дерева, яке швидко росте. Автор звернув увагу на час та методи збирання лікарських трав. Зокрема, найсприятливішими днями для заготовляння цілющого зілля в народі вважають день Успіння Пресвятої Богородиці (28 серпня) та день напередодні Івана Хрестителя (7 липня), годинами доби — світанок та полудень, фазою місяця — молодик[18].

[18] S. Spittal, *Lecznictwo ludowe w Załoźcach i okolicy: materiały dotyczące sposobów leczenia, zielarstwa, wierzeń, zabobonów i znachorstwa*, „Rocznik Podolski" 1938, c. 62–225.

Праця С. Спітталя є одним із перших спеціальних досліджень із галузі народної медицини, де автор не лише подав цінний фактичний матеріал, а й проаналізував народні уявлення про етіологію захворювань, вказав на позитивні та негативні аспекти народного лікування.

Підсумовуючи огляд праць, варто зазначити, що від середини XIX ст. народна медицина українців починає займати вагоме місце в етнографічних студіях відомих польських дослідників: О. Кольберга, Л. Вайгеля, Е. Руліковського, С. Рокоссовської, С. Спітталя та ін. Особливу увагу заслуговує спеціальне дослідження народної медицини українців Ю. Талько-Гринцевича, С. Спітталя. Протягом десятиріч відбувався розвиток етнографічних досліджень: від фрагментарних описів окремих галузей народного лікування до ґрунтовних узагальнювальних праць, від нагромадження фактичного матеріалу до його аналізу та систематизації. Народну медичну практику досліджували не як збір рецептів магічного чи терапевтичного характеру, а як окрему важливу галузь традиційної культури.